

Írás és kommunikáció: a levél

Tematika: a levélírás története: a hivatalos levél (oklevél) és a magánlevél, a képes levelezőlap; a levélírás kutatása; a levél és az életpálya összefüggése (esetelemzés) (a levelezők köre, a levélírás helyszíne, a levél és az életpálya, a levél tartalmi szerkezete, a levélírás funkciói); a verses levél (a verses levél kutatása, a verses levelek tartalmi és formai sajátosságai, típusai, funkciói); a hívogató táblák; mail, sms; lánclevelek; a társadalmi kommunikáció egyéb formái.

Terminológia: ars dictandi, epistolarium, formularium, litterae donationis, mandátum, citaturia, praeceptum, epistola, missilis, verses levél, hívogató tábla, lánclevél.

A levélírás története. A társadalmi és a szakrális kommunikáció által igénybe vett írás a kapcsolattartás eszközüvé és formájává vált. Ilyen módon a kapcsolatokban meghonosította mindazokat az előnyöket és hátrányokat, amelyek az írást jellemzik. A társadalmi kommunikáció szolgálatában álló szövegtípusok két nagy csoportba sorolhatók.

A hivatalos levél a társadalmi egyenlőtlenséget nyilvánítja ki és gyakorolja, egy társadalmi hierarchia egyenlőtlenségeit erősíti meg.

A levél a középkor folyamán a szónoklat részét képezte. Megszerkesztése szabályokhoz igazodott, a hét szabad művészet keretében tanították. A 11. század végétől az *ars dictandi* (írásműszerkesztés mestersége) kézikönyvek, valamint *epistolariumok* (levélgyűjtemények) és *formulariumok* (mintagyűjtemények) segítették megírását. A levélírás szabályait elsőnek Albericus Cassinensis foglalta rendszerbe. E szabályok megállapításánál tekintettel volt a társadalmi rangra, a társadalmi állásra. Ennek függvényében díszes és kevésbé díszes formulák használatára tett javaslatot. A 13. században a levélírás a skolasztika szabályaihoz igazodott. Jean de Limoges apát ekkor írta meg a levélírás új szabályzatát. A levél az antik retorika öt szerkezeti egységét tartalmazta. Ezek a következők voltak: a megszólítás vagy üdvözlés (*salutatio*), a jóakarattal megnyerés (*benevolentiae captatio*), az előadás (*narratio*), a kívánság vagy kérelem előadása (*petitio*), a befejezés (*conclusio*). A középkorban a *captatio* az üdvözlésbe, a kérelem pedig a *narratio*ba illeszkedett.

A középkor során az oklevélírás virágzott. Központja a királyi udvarban volt. Az egyházi levelezés a 12. században indult meg. Az első fennmaradt magyarországi levelet II. Géza írta trónralépésekor (1141) (Makkai L.–Mezey L. 1960: 1–27).

Eckhardt Sándor elemzéséből ismerjük a korai, 16. századi jobbágylevelek nyelvi sajátosságait. A pozsonyi és a kassai levelek a kamarai levelezésben és családi levéltárakban maradtak fenn. A panaszokat deákok, bírák, esetleg papok vetették papírra. A szövegek kerülnek a pátoszt. Általában a nyomort, a jobbágyi terheket teszik szóvá. A bevezető és a berekesztő formulák arra utalnak, hogy a levelek kollektív igényeket és panaszokat neveznek meg. „Legtöbbször a szerkesztés is elárulja a népi eredetet. Általában a nagy nyomorúság emlegetése után igazi paraszti realizmussal azonnal rátérnek a legközvetlenebbül sajnó dologra, igazságtalanságra, akár bormérési sérelem, akár jogtalan rekvirálás, akár katonai vagy udvarbírói újfajta robot is az. Sokszor jelentéktelennek látszó

ügyek után fejlődik fel szemünk előtt a nép szomorú sorsa és rajzolódik ki a legsötétebb kép a falu vagy kis parasztváros nyomorúságáról. A kézírás is többnyire nehezkesebb, nem annyira kiírt, mint a harmincadosok, vagy tizedszedők levelei; egész ritka eset, hogy a magasabb osztálybeli kölcsönzi tollát és stílusát a panasz megszerkesztésére, bár elég sűrűn találunk ezek jelentéseiben is résztvevő szavakat a végbeli parasztság szenvedéseire” (Eckhardt S. 1950: 114). Kovách Géza 85 erdélyi jobbágylevelet tett közzé. A jobbágyság gabonáért, legelő-, kaszáló-, földbérletért folyamodnak a földesúrhoz, a hivatalos szerveknek a tisztartók és a bérlők önkényeskedéseit, a törvénytelen dézsmázta-tást, a közmunkát, a katonai terheket, a kocsmá-, malomtartás és más haszonélvezetek kisajátítását és korlátozását, az adásvételi visszaéléseket panaszolják fel. A leveleket a felemelkedő, a jobbágyság pártjára állt falusi értelmiség fogalmazta meg (falusi jegyző, pap, tanító, diák). Stílusukban ötvöződnek az élönyelv és az iratszerkesztés hivatalos fordulatai (Kovách G. 1971).

A hivatalos levél egyirányú, s minden esetben merev, erősen szabályozott, formalizált kommunikáció. Egy intézmény érdekeit, szándékait, a törvényeket és a jogszerevényt képviseli. Leggyakrabban felszólít, utasít, értesít, figyelmeztet, azaz ellenőrzi és szabályozza a személyes, privát világot, a társadalmi együttélést, az egyén, a család és az intézmények viszonyát. Tárgyszerű, a hivatalos (az adott intézmény által használt) nyelvet alkalmazza, ezért megértése nehézséget okoz, a funkcionális analfabetizmus helyzetét hozza létre. A kijelentések tekintélyét vezető beosztásban levő, gyakran több személy aláírása, az intézmény pecsétje hitelesíti. A középkori államigazgatási és jogi élet a levél különböző formáit termelte ki. Az *oklevél*nek (diploma) nevezett szövegtípusok között szerepel a *litterae donationis* (adományozó levél), a *mandátum* (parancslevél), a *citaturia* (idézőlevél), a *praeceptum* (utasítást, rendelkezést előíró oklevél). Az intézményekkel kezdeményezett kommunikáció formái (a folyamodvány, a kérvény) az intézmény és szabályainak elfogadását jelzik.

Az utóbbi években az intézmények kommunikációs stratégiájában változás figyelhető meg, a személyes hangvétel, a névre szóló levél alkalmazása révén.

Az oklevélírás mellett a középkorban megjelent az aktuális eseményeket, a véleményeket közlő *epistola* vagy *missilis*. A korábbi kötöttségek alól a levélírást előbb a humanizmus, majd erősebben a reformáció szabadította fel.

Magyarországon a magánlevélírás a 13. században kezdődött. A 14. századtól a nemesi és a polgári réteg vette használatba. Az első magyar nyelvű levél a 14. század végéről maradt fenn. A 15. századtól a papok és a főnemesek mellett a köznemesek és a parasztpolgárok is alkalmazni kezdték. Kései terjedésének különböző okai voltak. Magyarországon a mobilitás hiánya miatt nem alakult ki tényleges igény a levélírásra. Az analfabetizmus magas foka, a deákok munkadíjának, valamint a pergamen magas ára szintén visszafogta alkalmazását (Makkai L.–Mezey L. 1960: 17–18). 1485-ben Paksy Lajos és Enyingi Török Imre Kállay Lajosnak írt levelet. A levél első, hivatalos része latin, a vége, a személyes része magyar nyelven készült (Lampérth G. 1918: 7). 1490 előtt Nagyságos Kisvárdai Miklós úrnak testvére, Aladár írt levelet Visegrádról. 1510-ben készült Szalkay László

Bánffy Ferenchez és Bökény Pál Bakócz Tamáshoz, 1533-ban Somlyai Báthory István erdélyi vajda sógorához, Kisvárdai Várdai Mihályhoz írott levele (Jakubovich Emil 1925).

A reformáció és az ellenreformáció újra három évszázadra érvényes kánonokat léptetett életbe. A megszólításban szükségessé vált a címzett személy és a társadalmi rang megnevezése. Ismét terjedelmessé vált az üdvözlés, az elköszönés, az egészség felőli érdeklődés és a jókívánság. A kor vallásos világnézete a vallásos formulákat iktatta be a levélbe (Hanák P. 1973: 75).

A 16–17. században a levélírást, s az említett levélmintát a női társadalom is igénybe vette. Deák Farkas 1879-ben 499 női levelet tett közzé az 1515–1709 közötti időszakból. A gyűjtemény előszavából idézzük az alábbi mondatokat: „Van szerencsém ez alkalommal a t. olvasó közönségnek 499 levelet bemutatni, melyeket a XVI. és XVII-ik század legmiveltebb hölgyei irtak, még pedig 20–25 levelet kivéve mindeniket sajátkezűleg. A levelek tárgya a társas élet sokféle viszonyaiból van meritve, a mint azok a nők életkörébe vágnak. Itt vannak a szerelmes Zrinyi Kata, Révay II. Erzsébet és mások gyöngéd és szenvedélyes levelei: Paxy Annának, Bakics Annának, Barkoczi Krisztinának eszes, okos nyilatkozatai; itt Pálffy I. Katalin, Czobor Erzsébet, Csáky Anna-Francziska bölcs férfiakéhoz hasonló iratai és tanácsadásai; Báthori Zsófia és Bornemissza Anna jellemző sorai; Máriássy Johanna-Kátának öreges aggodalmai. Siger Annának fiaihoz intézett anyai gyöngédséggel s mély vallásérzülettel irt hasonlíthatatlan szépségű intései; Forgách Máriának háborgó indulatja a családjában elkövetett bűnnel szemben; szóval a 148 levélíró közt sokan emelkednek ki, kik valóságos írói tehetségről tesznek bizonyosságot s egy sincs, ki a női hajlamok, érzések, szenvedélyek valamelyikének hű képviselője ne volna, mint pl. Morocz Erzsébet, kinek csak egy pár sora maradt fenn, melyben szomszéd asszonyától szépítő szert, Affroziát és Rózsavizet kér” (Deák F. 1879: 3). A levelekből kiderül, hogy e korai korszakban a főrangú nők folyamodtak íráshoz. A férfiak levelezéséből kölcsönvették a latin kezdősorokat, olykor a címzést is. A megszólítás megnevezi a rokonsági fokot, felsorolja a címzett címeit. A levelekben túlteng az udvariaskodás. A megszólításban a Kegyelmed, Kend, Nagyságod, Méltóságos szavak dominálnak. A kezdet nincs kapcsolatban a tartalommal. A zárás általában szintén latin nyelvű, s hol az elmondottakat zárja le, hol sztereotip formula, sokkal nagyobb változatosságot mutat, mint a kezdet. Az utóirat gyakoriságát a levélküldés nehézsége magyarázza. Minthogy a megírt levél hosszasan várt az elküldésre, időközben újabb mondanivaló halmozódott fel, amit a szerző utólagosan örökített meg. Az aláírás a családi nevet, olykor a férj nevét tartalmazta. A levélírók tartózkodtak a bizalmaskodástól. A közel kétszáz évet átfogó gyűjtemény a főrangú nők gondjaira világít rá. Visszatérő téma a korabeli társasági élet, a háború, a gazdasági élet, a családi élet, az oktatás, az alattvalók kötelezettsége, a vallásosság, a temetés, a lakodalom. A házastársak levelezéséből kimarad a szerelmi téma.

A levelek a korabeli levelezés nehézkességére is fényt vetenek. A postakocsi hosszasan várakozott, amíg az utasai összegyűltek, indulásának ideje kiszámíthatatlan volt. Az ilyen módon továbbított levélnek nyoma vesztethetett. Költségesebb, de biztosabb megoldás volt a levélnek követ általi továbbítása. Ez megbízható ember, magasabb állású szolgáló

volt. Ha váratlanul adódott alkalom a levél továbbítására, akkor a szerző sebtében szerkesztette meg üzenetét.²¹ A postai hálózat mindössze a 18. század második felében épült ki, s száz év múlva, a kiegyezést követően tökéletesedett.

A felvilágosodás idején a levél történetében újabb szakadás következett be. A hagyományok részben szépirodalmi formában, részben pedig üzleti és magánéleti kommunikációban éltek tovább. Az első esetben a gondolatiság, a választékos kifejezésre való törekvés következtében a levélből eltűnt mind a személyesség, mind a hagyományos forma uralma. Az üzleti és magánlevelében az aktualitás, illetve a személyesség diadalmaszkodott (Hanák P. 1973: 78).

A jobbágyfelszabadítást követő migráció, az amerikázás, majd a front és a hadifogság kommunikációs éhséget hozott létre. Ezt a szükségletet a postai forgalom és az újságfogyasztás tudta kielégíteni (Novotny T. 1987: 107). Ez volt az a helyzet, amelyben a levél demokratikus műfajjá változott. S minthogy a levélírás személyes, családi igényekhez igazodott hozzá, nagymértékben levetkőzte a szövegszerkesztés művészi hagyományait, s a levelet az élőnyelv, a mindennapi kommunikáció szférájába emelte át. A korábbi hagyományokból mindössze a megszólítás, a beköszönés, az egészségkívánó mondatok, az elköszönés őrződtek meg. A középkor és a kora újkor leveleiben a salutatio része volt a legutóbbi levélre való reflektálás. A levélíró ugyanilyen gyakran sérelmezte a válaszlevél késlekedését. A 18–19. század fordulóján kollégiumi közvetítéssel terjedt el az „ezzel bezárom levelem sorát,/ isten áldja meg ennek olvasóját” záróformula. Az elköszönés a hétköznapi kommunikáció tradícióját vette át (tiszteünk, csókolunk, üdvözzel, isten veled).

A frontra, fogságba került férfiak és az otthon maradt családtagjaik bizonyára ismerték – s feltehetően több forrásból is – a levélírás mintáit. A 19. századi iskolák 4. és az 5–6. ismétlő osztályának olvasókönyvében szerepeltek levélminták. Ezek azonban pedagógiai szándéknak rendelődtek alá, a 19. századi műveltség jegyeit hordozták. A háborús helyzet kifejezésére tehát alkalmatlannak bizonyultak. A háború idején szintén elkészültek az aktuális levélminták. E minták pátosza és erőltetett patriotizmusa azonban nem bizonyult életképesnek. Ebben a korban ismert volt a katonaelethez és a cselédeskedéshez kötődő verses levelezés hagyománya. A katonalevelekben meghatározó szereppel vannak jelen az alábbi motívumok: 1. a szerelem, a vágyakozás, a hűség, 2. a megélhetési gondok, a nyomor, 3. az emberi sorsok, a helyi események, 4. a szociális elégedetlenség (Hanák P. 1973: 62–82).

A levélből vált ki, s annak hagyományait sajátos módon folytatta a *képes levelezőlap*. A levéltitokkal szemben a nyilvánosságot kedvelte, a deskripcióval, okfejtéssel szemben a szűkszavúságot, a fegyelmezett, mértéktartó nyelvezettel szemben a bizalmas hangot, a derűt részesítette előnyben. Kommunikációs szándékában a fatikus funkció dominál: jelzi írójának állapotát, hangulatát. Az írás a lapon található kép üzenetével egészül ki. A kép a helyi látványosságok népszerűsítését vállalta fel.

²¹ A Deák Farkas által közzétett női leveleket Mikó Pál elemezte (Mikó P. 1896).

Az első postai levelezőlapot az osztrák–magyar postaigazgatás jelentette meg 1869-ben. Az 1878-as párizsi nemzetközi postakonferencia nyilvánította hivatalos postai küldeményé. Megjelenéséhez, elterjedéséhez az utazás, a turizmus terjedése, a közlekedés tökéletesedése (vonat) járult hozzá. Magyarországon a 19. században a középosztály használta ki a képeslap nyújtotta lehetőséget (Petercsák T. 1983: 18). A 20. század első felében a frontélet sajátította ki. A nyitott lap megkönnyítette a cenzúra munkáját.

A levélírás kutatása. A 20. századi paraszti levélírás gyakorlatát, a levélírás funkcióit William I. Thomas és Florian Znaniecki elemezte. A munka hipotézise a szociológia tudományának alapvető állításaira épül: a a társadalom *elsődleges csoportokban él*, a csoportok időtálló *értékekhez* igazodnak, s a viselkedésük *attitűdökön* alapszik. A történelmi-politikai okok következtében a lengyel nemzet három ország határain belül élt, s így jött létre az „állam nélküli társadalom”. Ez az állapot a nemzet megszűnését helyezte kilátásba, vagy az „elnyomó államok romboló törekvéseinek” való ellenállás pótmegoldásait hozta létre. Ezek a pótmegoldások biztosítják az – egyébként az államszervezet által generált – társadalmi egységet, s folyamatosan rekonstruálják a leromboló értékkeit. A parasztság számára a család az egyedüli társadalmi csoport, amelyhez aktívan hozzátartozik. A társadalmi egységet, szolidaritást ebben a keretben éli meg, az értékekhez való viszonyát, az attitűdöket ebben a keretben nyilvánítja ki (W. J. Thomas–F. Znaniecki 2002 I.: 13–82).

A Lengyelországban és Amerikában élő családtagok levelezési gyakorlatát vizsgálva a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a parasztok – bár az írás és az olvasás nehézkes – gyakran írnak levelet, s ezek a levelek terjedelmesek. Mind megírásuk, mind elolvasásuk hosszú időt igényel. A levélírás a parasztember számára „szertartásos jellegű társadalmi kötelezettség”.

A parasztlevél jellegzetes formája az *üdvözlő levél*. „Funkciója a családi szolidaritás folytonosságának kinyilvánítása a távollét ellenére. Ilyesfajta megnyilvánulások csak akkor váltak szükségessé, amikor a családtagok kezdték elhagyni szülőföldüket; mindaddig, amíg a család helyben maradt, hallgatólagosan és állandóan feltételezték a szolidaritást. A csoport egésze időnként rendkívüli összejöveteleken nyilvánította ki egységét. [...] A családot elhagyó egyén a többi tagtól eltérő helyzetbe kerül, és az üdvözlő levél ennek a helyzetnek a terméke.” E levéltípus vallásos köszöntéssel kezdődik, ezt követi az egészségi állapotra való hivatkozás, s a levél a családtagoknak, ismerősöknek küldött jókívánságokkal zárul. A szerzők szerint ez a levéltípus „az egyetlen levélfajta, amelynek van eredeti funkciója. A családi levél összes többi típusának helyettesítő funkciója van; a levél a közvetlen, személyes érintkezés helyét veszi át.” A helyettesítő funkciójú levelek öt típusal rendelkeznek. A *köszöntő levelek* egy családi esemény (esküvő, keresztelő, temetés, névnap, kalendáriumi ünnep) alkalmával újítják fel a családtagok kapcsolatát. A *tájékoztató levélben* az egymástól távol élő családtagok életük eseményeiről, körülményeiről tájékoztatják egymást. Az *érzelmes levelek* a távollét miatt meggyengülő érzelmi élet fenntartását szolgálják. Az *irodalmi levelekben* (verses levelek) az esztétikai érdeklődés nyilvánul

meg, s „ebbe a szórakozásba némi magamutogatás is keveredik”. Az *üzleti levelek*ban a gazdasági funkció helyeződik előtérbe (W. J. Thomas–F. Znaniecki 2002 I.: 255–258).

A kötet a levelek által az elsődleges csoportok szerveződését, szétbomlását és az új oktatási, kulturális és gazdasági konjunktúra közepette történő újraszerveződését követi nyomon. A bemutatott levelek a családtagok közötti levelek, a családi szolidaritás felbomlását bemutató (családtagok közötti, barátok, ismerősök közötti) levelek csoportjába sorolódnak.

A magyar etnológiai irodalom szórványosan, a különböző krízishelyzetek szemléltetésére használta a magánlevelezés elemzését. Viszonylag kevés, 1848–49-ből származó magánlevéllel rendelkezünk (Bene J. 1999). Környeiné Gaál Edit az emlékiratok mellett a magánlevelet és a táborigazságot az első világháború írott forrásai között tartja számon (Környeiné G. E. 1985: 5–14). Takács Éva, Kokó Júliánna és József Álmos az első, Karacs Zsigmond a második világháborúból küldött, Takács Edit pedig hadifogoly leveleket közölt (Takács É. 1981, Karacs Zs. 1993, Kokó J. 1999, József Á. 2000, Takács E. 1999). Závada Pál dokumentumkönyve egy tótkomlói család három tagjának a hagyományos gazdálkodás erőszakos megszüntetése idején, 1945–1956 között írott leveleit elemezte (Závada P. 1986). Gönczi Pál nagydobronyi lelkészt 1946-ban koholt vádakkal száműzték Szibériába, ahonnan 1956-ban szabadult. A mostoha körülmények között idejét levél- és versírással töltötte. Az évek során 85-90 levelet küldött haza (Molnár A. 1997). Szili Ferenc egy amerikai magyar család 1903–1908 közötti levelezését vizsgálta meg (Szili F. 2000). Több alkalommal került sor paraszti levelezési habitusok bemutatására (Keszeg V. 1996, Borbély S. 2006). Lőrincz József egy erdélyi magyar napilap 1990–1994 közötti olvasói leveleit elemezte. A sajátos szövegek a privát és a nyilvános szféra, a misszilis levél és a zurnalisztika határán állnak, s az átmenet közéleti értékeit állandósítják a mindennapi életben (D. Lőrincz J. 2004).

A levél és az életpálya összefüggése (esetelemzés)²²

L. E. életpályája. L. E. 1906-ban született falun, az erdélyi Mezőség peremén. Szülei hét évig tanították. Detrehemtelepre ment férjhez, középgazda parasztemberhez. A település Aranyosgyérestől 11, Tordától 22, Marosludastól 20 km-re fekszik. Földművesként élte le életét, 13 hektár földet műveltek. Három gyermekük született. Az 1947. évi szárazság idején örökbe fogadták egy csíki székely család leányát, akit gyermeküként neveltek fel és adtak férjhez. Két fia és nevelt leánya a faluban maradt, földművesként. Harmadik fiuk mesterséget tanult, Kolozsvárt telepedett le. Férje 1963-ban hunyt el. 1968-ban L. E. újabb házasságot kötött. 1973-ban hunyt el.

L. E. levélgyűjteménye. L. E. halála után hagyatékában 228 levél maradt fenn (közülük 186 datált). A levélkorpusz L. E. életvilágának, környezetének részét képezi. A levelek az írott szövegek tárgycsoportjába tartoznak. Hagyatékában L. E. életpályájának dokumentumai (orvosi látletelek, kórházi beutalók és kilépők), férjének személyi iratai (katonakönyv), a család gazdasági és szociális életének dokumentumai (adófizetési nyugták, törvényszéki végzés, végrendelet, adásvételi szerződés, kérvények és hivatalos értesítések, egyházfenntartási járulék, postai szelvény), a családtagok és közeli ismerő-

²² Az elemzés részletesebb változata: Keszeg V. 1996.

sök életének dokumentumai (gyászjelentő), nyomtatványok (vallásos propaganda, orvosi népszerűsítő irodalom), könyvek (biblia, jogi, egészségügyi tanácsadó), újságkivágások találhatóak. Az írott szövegek tárgye gyüttése egyazon tárgypopulációba tartozik a háztartási, a személyi és a gazdasági tárgycsoportokkal.

A levelezők köre: az írás által szervezett társadalom. Az L. E. levélgyűjteményében szereplő 228 levél 62 személytől származik. Közülük 37 személy nő, 25 személy férfi. A nők közül 2 L. E.-nél idősebb, 18 az L. E.-vel azonos korosztályból, 14 az L. E. gyermekeinek generációjából, 3 az L. E. unokáinak generációjából származik. A 25 férfi közül 6 L. E. generációs társa, 13 gyermekeinek, 5 unokáinak generációjához tartozik. A 62 személyből 35 személy azonosítható. Közülük 9 földműves, 2 háziasszony, 9 munkás, 5 hivatalnok, 2 egészségügyi középkezelő, 8 értelmiségi (pap, tanár, szerkesztő). A 62 személy a levélírás által L. E. köré szerveződő direkt társadalomnak nevezhető. L. E. a következő személyekkel váltott levelet: második férje, kisebbik fia, menyé, 8 unokája, 5 testvére, 6 unokaöccse, -húga, 1 sógora, gyermekeinek 3 ismerőse, 6 falubeli, 2 lelkész, egyik lelkész menyasszonyjelöltje, 13 szanatóriumi vagy kórházi betegtárs, 4 alkalmi ismerős, 3 szerkesztő, 3 hivatalnok. A levelekben további, névvel vagy névtelenül említett személyekről esik szó. Ezek a személyek a levélírás társadalmának indirekt tagjai.

Az írás által szervezett társadalom enyhe expanziót mutat. Az évek múlásával a levelezőtársak száma növekszik. Felcseperedő unokái rendre levelezni kezdenek L. E.-vel. Az iskolába járást, az alfabetizálódást követően a levelezés írás- és kommunikációs gyakorlat, a rokoni kapcsolat tartásának formája. L. E. életformája (főként utazásai, kórházi szanatóriumi tartózkodásai) révén környezetének egyre több tagját ösztönzi levélírásra. A levelezőtársak környezetéből újabb és újabb személyek válnak L. E. levelezőtársaivá.

L. E. szociális világának szereplőit egy direkt és egy indirekt társadalomra oszthatjuk fel. A direkt társadalom tagjaival L. E. közvetlen kapcsolatban áll. Ebben a társadalomban primér csoportnak nevezhetjük azokat a személyeket, akikkel nap mint nap együtt él (családtagok), szekundér csoportnak az alkalmi kapcsolatok szereplőit (betegtársak, a családtagok ismerősei). Az indirekt társadalom a levelekben megemlített vagy megnevezett személyekből áll.

A levél és a tér: a levélírás helyszíne. L. E. levélhagyatékában található 228 levelet 30 településről postázták. A települések Erdély területén sűrűsödnek, de szórványosan Románia mindenik régióját képviselik: Kolozs megye (36 személy), Fehér megye (3 személy), Maros megye (4 személy), Szatmár megye (4 személy), Hargita megye (3 személy), Hunyad megye (1 személy), Szeben megye (1 személy), Iași megye (1 megye), Ialomița megye (1 személy), Constanța megye (1 személy), Bukarest (1). A levélírás kitért a L. E. életterületére. A levélváltás révén követni tudja költözködő ismerőseit, illetve távoli helyszínekről szerez értesítéseket.

A levél és az életpálya. A levél szoros összefüggésben van az egyén életének eseményeivel. A kör középpontjában álló egyén „sokszorosítva” szétküldi a hírt, vagy az az indirekt csatorna mentén (szóbeszéd, pletyka) szétszóródik, s a visszajelzések heteken, hónapokon keresztül érkeznek az egyénhez. Az esemény kihívja és működésben tartja a levelezői há-

lózatot, s aktivizáló erőként hat a feszültség megszűntéig. A különböző színhelyeken élő egyének ráhangolódnak ugyanarra a témára, s ettől újra és újra a közösség aktív tagjaivá válnak. Az eseményre való reagálás az egyén címére érkező levéltömbökben realizálódik. A datált levelek időbeni, évi és havi megoszlása ezt az összefüggést tovább árnyalja.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Összesen
1950												1	1
1955					1								1
1957	1	1											2
1958	1		1				1						3
1959	1												1
1960									1			1	2
1961				1	1	2	1	1	1		1	3	11
1962	1		2	1	1	1	1			1	1		9
1963	1		2		1		1	2	2		1	1	11
1964	2	1	4	1			3	1		2			14
1965	2	3	2	3	2					2	3	1	19
1966	9	8	3	2	1	2		1	2			2	30
1967	9	5	1	1		2	2	1			1		22
1968		1	1		1	4	2	4		1		1	15
1969		1	1				1			2		1	6
1970	1			1				2	2	2			8
1971	1	1	2			1		1			1	2	9
1972	2		3	1	3	1							10
1973	3			1			1					2	7
1974	1	1											2
1976													1
Összesen	35	22	22	12	9	16	13	13	8	10	9	14	183

A levélgyűjtemény első darabjai az 1950-es évekből származnak. L. E. kisebbik fia ekkor fejezi be tanulmányait s helyezkedik el és alapít családot Kolozsvárt. Ettől kezdve (1957) L. E. levelek által állandóan nyomon követi életének alakulását. Mindvégig direkt kapcsolatot tart fenn a családdal, s mikor a házasság felbomlik, L. E. Kolozsvárt élő rokonaitól indirekt mó-

don szerez értesüléseket. Rokonait levélben ösztönzi arra, hogy avatkozzanak be fia életébe. Levelezői köre ekkortól duzzad fel azzal a szekundér réteggel, amely fiával állandó kapcsolatban van (munkatársak, hivatalnokok, hitelezők). Gyakran látogatja fiát mind Kolozsvárt, mind Cugiron, s ezek az utazások alapozzák meg a szekundér réteggel való kapcsolatot.

Nevelt lányának környezetével L. E. szintén levélben kommunikál (először testvérével, majd lányával). Gyermekének kiházásítása után folyamatosan albérlők laknak házában, papok, tanárok. Közülük két lelkésszel élete végéig fenntartja a kapcsolatot. Kölcsönösen látogatják egymást, intenzíven leveleznek. A korpusz leggazdagabb levéltermése épp E. F. lelkésztől származik.

Az eddigiekben említett társadalmi nyitás nagymértékben összefügg a család gazdasági helyzetében bekövetkezett változással. L. E. és férje 1961-ben tagja lett a helybéli „Március 8” kollektív gazdaságnak, betegségük miatt azonban nem dolgoztak. Betegnyugdíjasként éltek, majd L. E.-t 1967-ben véglegesen nyugdíjazták. E változás bizonyára kedvezőtlenül hatott anyagi helyzetükre, ám volt egy másik nyilvánvaló következménye is. L. E. függetlenedett a falu társadalmától, feloldódott a gazdálkodás gondjai, kötelei alól, s figyelme más helyszínekre irányult. Kezeltethette magát, látogatókat fogadhatott, utazhatott, s ideje volt a levélírássra. Abban az időszakban a faluban nem ő volt az egyedüli, akinek az életében ilyen változás következett be. Többben is kezdtek fürdőre, szanatóriumba járni, külföldi rokonokat látogatni.

A levéltermésben a csúcsidezőszak 1961–1970 közé esik. E periódus első éveiben férje súlyos betegsége (májrák) miatt sűrűn vált levelet távol élő ismerőseivel. Különösen kolozsvári fia és családja, valamint a lelkészek érdeklődnek a beteg állapota felől, vigasztalják és tanácsokkal látják el L. E.-t.

Első férje halála (1963) után gyakoribbá válnak az utazások. L. E. a telet szanatóriumban tölti (Topánfalva, Nagyenyed, Tordaszentlászló). Ilyenkor hozzátartozóival, falubelijeivel levelezik, hazatérve pedig betegtársaival, kórházi alkalmazottakkal. Kérők jelentkeznek, vagy direkt kapcsolatot tart velük, vagy másoktól kér róluk információt. Ebben a periódusban az évi levéltermés 14–30 levélből áll. Az időszaknak második házassága és fia elzüllése vet véget. Ennek következtében L. E. visszakényszerül szűk környezetébe, a levelezőtársak elmaradnak, mindössze 2-3 levélíróval tart fenn kapcsolatot.

Nyilvánvaló tehát, hogy az életpálya fordulása és a levelezés kölcsönösen hat egymásra. A fordulópontok előtt (pl. férje betegsége) növekedni kezd a levelek száma. Az információ- és véleményáramlás előkészíti, megélhetővé teszi az eseményt.

Ugyanakkor életének vagy családja életének fordulópontjai átstrukturálják a levelezői kört. Egyes személyekkel megszűnik, másokkal pedig megkezdődik vagy intenzívebbé válik a levelezés. L. E. fiának válása után megszakad L. E. kapcsolata menyével és annak családjával, s ekkor kezdődik az új menyasszonyjelölttel a levelezés. L. E.-nek férje halála után több férfi is tesz levélben házassági ajánlatot. A velük való levelezés viszont megszakad L. E. férjhezmenetelével. E változások az egyén és a szekundér direkt társadalom kapcsolatára jellemzőek.

Egészen más az esemény és a levelezés viszonya az egyén és a primér társadalom kapcsolatában. A direkt kapcsolat megszűnése (hozzátartozó, közeli ismerős távozása) felendíti a levéltermést. A levélkorpusz figyelemre méltó része követi L. E. fiának pályáját. A megkedvelt lelkész, E. F. távozása szintén tartós és intenzív levelezést eredményez.

És még egy általánosnak tekinthető következtetés vonható le L. E. levelezési gyakorlatából. Az egzisztenciális gondok beszűkítik s egyúttal megterhelik és témaorientálttá teszik a levélkapcsolatokat (kevés személlyel sok, terjedelmes levelet váltani az egyén gondjairól), a gondok eloszlása pedig a levelezőtársak számát növeli, a levelek tematikai szerkezetét lazává, kötetlenné teszi. Ilyenkor az egyén intenzívebben fordul az exogén világ felé.

Néhány konkrét esetet ragadunk ki az életpályák fordulópontjai és a levelezési gyakorlat szemléltetésére.

L. E. férje 1963-ban halálozott el. A primér társadalom leveleiben e téma a haláleset előtt szerepelt nagyobb intenzitással, érdeklődés, tanácsadás formájában. Az esemény ezekben a levelekben kimerítette a témát, mert e társadalom tagjai személyesen vettek részt a temetésen. A szekundér társadalom viszont a haláleset után reagált az eseményre, érdeklődés, sajnálkozás, részvétnyilvánítás, tanács formájában. 1964 tavaszáig ezért magas a levelek száma. L. E. levélben avatta be őket fájdalmába, s ez az aktus is a fájdalom enyhítésének, levezetésének, a gyász megélésének, viselésének egyik formája volt. E. F. a temetés előtt külön levelet írt, s habár résztvett a temetésen, első levelét a következőképpen indította: „Drága Eszti néni! Szeretettel köszöntöm Eszti nénit és Istentől erőt, egészséget és vigasztalást kívánok. Most az elején bizonyára nehéz és szokatlan az egyedüllét, de bízni kell az Úrban és Ő megnyugvást ad...” (1963. VII. 14.) L. K. lelkész pedig a következőképpen ír: „Bár láttuk, hogy számára ez megváltás, mégis elszomorító a hír, hogy elköltözött. Remélem és kívánom, hogy adjon Isten testének pihenést, lelkének bemenetelt az ő országába. Eszti néninek és gyermekeinek őszinte részvéteimet fejezem ki. Nyugodjanak meg Isten végzésében, gondoljanak Pál apostol bizonyágtételére, aki ezt mondta: Nékem az élet Krisztus s a meghalás nyereség. Ismét Jakab 1:12-re: Boldog ember az, aki a kísértésben kitart; mert minekutána megpróbáltatott, elveszi az életnek koronáját, amit az Úr ígért az őt szeretőknak [...] Kedves Eszti néni, amint alkalma adódik, legyen szíves, kimerítően írja meg, hogyan alakult tovább R. bácsi betegsége. Hogyan, szenvedés között múlt ki? Mikor? Hogyan folyt a temetés? Ki temette? Mit olvasott a Bibliából? Milyen volt a prédikáció?” (1963. VIII. 4.)

Kitartó levelezőtársai, Piroska és Tivadar így térnek vissza az eseményre: „Kedves L.-né, mink nagy örömmel olvastuk kedves levelét és mindent megértettünk belőle. Nagyon sajnáljuk magát, mennyi bajon és fáradságon és szenvedésen ment át maga a kedves beteg férje mellett. Tudjuk és láttuk, csak Marosvásárhelyen egy kis idő alatt, amíg ott volt, mennyi könnyet hullatott. Elképzeljük, hogy több mint egy évig szenvedett a kedves férje és úgy maga mellette, csoda, hogy is bírta azt a nagy fáradságot, de a jóatyánk, urunk istenünk erőt adott magának, hogy kibírja és a kedves férjét most nyugalomba helyezze, mert ez a sorsunk mindnyájunknak, csak egész bizalommal bízunk a jó Istenben, mert neki is van ereje és ő mindent elrendez felettünk...” (1963. IX. 4.)

A 60-as évekre nőnek fel L. E. testvéreinek gyermekei. A velük folytatott levelezés szórványos, s életük fordulópontjaihoz kötődik. T. és M. a katonaságból küld egy-egy beszámolót, O. L. és I. pedig tanulmányairól, elhelyezkedéséről tudósítja nagynénjét.

L. E. a testvéreivel szórványosan levelezett. Egy esemény, az örökösödés viszont mindenik testvért levélírára ösztönözte. A szülői házban L. E. maradt, s a testvérei, ki jószántából, ki sértődötten, L. E. javára lemondtak örökségükről. Beleegyezésüket a tárgyalás előtt levélben fogalmazták meg. S e levél alkalmat adott indulataik levezetésére is.

És végül, a falusi asszony életében az utazás kiemelkedő esemény volt. Mind a rá való készülődés, mind a lereagálás levélben történt. L. E. előzetesen bejelentette utazási szándékát, érdeklődött az utazási lehetőségek felől, hazatérte után pedig élményeit, köszönetét foglalta levélbe, valamint beszámolt a megbízások teljesítéséről.

A levél tartalmi szerkezete. A levelek általában két információs tömbből épülnek fel. Minden levél feldolgozza a partner utóbbi levelének információit. Kommentárt fűz hozzájuk, értékeli őket, a velük kapcsolatos affektív viszonyulást fogalmazza meg, kérdéseket tesz fel velük kapcsolatban. Majd pedig a levélíró saját életének és környezetének aktualitását közli.

Egy levélkorpusz tartalmi elemeinek összesítésével leírhatónak látszik a társadalom életvitele, értékrendszere és attitűdjeinek rendszere. E. F. lelkész leveleinek motívumrendszere: L. E. és családja egészségi állapota, családi gondjai (L. E. fiának elzüllése, L. E. férjének halála, építkezés, az örökösödési per, L. E. utazásai), L. E. gazdálkodása (gyümölcsstermesztés), a falu életének eseményei (betegségek, halálesetek, esküvők, a gyülekezi élet, a kollektivizálás). Ugyanakkor E. F. lelkész is beszámol a maga életvilágáról: magánéletéről, családja életéről (egészségi állapot, udvarlás, házasságkötés, gyermekeinek születése, utazások, látogatások, ünnepek), a gazdálkodás eseményeiről és eredményeiről (termés, virágok, időjárás), munkájáról (templomszentelés, vizitáció, temetés, az ifjakkal való foglalkozás, családlátogatás), az L. E. falujával tartott kapcsolattal (levelezés, látogatások), az új környezetéről (érkezése, fogadtatása, hívei).

Minthogy E. F. éveken keresztül volt L. E. falujának lelkésze, ismerte a falut, bármilyen eseményről magyarázkodás nélkül készülhetett beszámoló. L. E. beszámol minden olyan eseményről, amely a falu lakóinak életét meghatározza (kollektivizálás, lelkészcsere), vagy ideiglenesen foglalkoztatja a köztudatot (átmeneti rítusok). Szűkebb környezetének (férj, gyermekek, szomszédok, rokonok) életéből már jelentéktelenebb eseményeket is említésre méltónak tart. Legrészletesebben pedig saját életéről referál. E. F. szintén részletesen beszámol a maga életéről és környezetéről.

L. E. felnövekvő unokaöccseivel és -húgaival szórványosan, de folyamatosan levélkapcsolatot tartott. Beszámoltak életük alakulásáról, tanulmányaikról, munkavállalásukról, a katonáskodásról, anyagi helyzetükről. Szanatóriumi tartózkodása idején falusfeleivel vált levelet. Beszámolókat olvas a tisztségváltásokról, az időjárás eseményeiről, az eseményekről (lakodalom, betegségek, temetés, rukkolás és leszerelés, az ünnepek lezajlása). A levélíró beszámol a napi elfoglaltságáról, valamint L. E. családtagjairól (gyeremekeiről, unokáiról), gazdaságáról (háza, kutyája). A kórházból való hazatérése után a beteg társaival vált levelet. Hírt

kap a kórházi állapotokról (étkezés, fűtés), a személyzetről (orvosok, ápolók), a betegekről (gyógyulások, halálesetek, internálások, externálások), a levélíró családjának eseményeiről.

A levélírás funkciói L. E. életében. A levélkapcsolatok mindenike egy alaptémára koncentrálnak, további témákat tolerálnak, bizonyos témákkal szemben pedig intoleránsak vagy közömbösök. A levélíróban erősen munkál a kibeszélés szükséglete. Életének minden olyan eseményét leírja, amely összefüggésben van társadalmi státusával, akár megerősíti, akár megintatja, megváltoztatja azt. A levélben (is) alakítja ki azt az énképet, amely alapján, meggyőződése szerint társadalmának őt kezelnie kell. Közösségének eseményeit leírva távol élő ismerőseit életvilágának történéseibe avatja be. Megtanul magáról, életéről és környezetéről beszélni. Lassan megszokja, mi tart igényt érdeklődésre, mi kezelhető hírként, eseményként, mi hogyan, milyen összefüggésben és kontextusban jeleníthető meg. Gondjairól, életéről, környezetéről írva a maga számára is feldolgozza és értelmezi az eseményeket. Véleményeket formál, véleményekkel konfrontálódik. Távoli világokba szocializálódik, betekintést nyer mások életébe, gondolat- és érzésvilágába. A levelezés által követni tudja primér társadalmának migráló tagjait, a faluból való távolléte idején kapcsolatot tart családjával, falusfeleivel. A levél feloldja a kommunikáció fizikai korlátait. A levelek által kapcsolatot nyit egy szekundér társadalommal, s információkat szerez egy indirekt társadalomról. A levelek olvasása, a távoli helyszínekről küldött tudósítások révén a mezőszégi életvilág horizontja elmozdul, kitágul. A gyár, a börtön, a templom és a parókia, a kaszárnya, a kórház és a szanatórium, a tengerparti üdülő L. E. számára is ismerős világgá válik. Földműves volta ellenére az írás és az olvasás – az állatok gondozása, a földművelés, a családtagokkal való kapcsolattartás mellett – mindennapjainak részévé válik. Időt szakít rá, a régebbi leveleket olvasmányként kezeli. Be rendezkedik az írásra. Lakásában tárolja a leveleket, írószert, levélpapírt tart.

Verses levelek. A Magyar Néprajzi Lexikon *verses levél* szócikkének szerzői őt, 1906–1970 között megjelent forrást idézve foglalják össze a szövegtípus történeti fejlődését, funkcióit és stiláris-szerkezeti sajátosságait. A „meghatározott személynek szóló, didaktikus vagy szubjektív tartalmú költői levél” a magyar irodalomban a 18. század végén vált népszerűvé, népi változata a 18–19. század fordulóján terjedt el, ponyvai kiadásoknak, kalendáriumoknak tulajdoníthatóan. Szerzőjük a népi közösséggel kapcsolatban lévő írástudó, aki ismeri a verses levél írásának szabályait és a verses levél iránti igényt. Stílusukban felismerhető a 17–18. századi kéziratos szerelmi költészet, a népies költészet, a népdal és a műdal hatása. Idézzük a szerzők összefoglaló megállapítását: „Ezek általában lírai jellegű, tartalmú, nehézkes rímelésű, hosszú, szabálytalan, egyetlen verses levelen belül is váltakozó szótagszámú sorokból álló, általában nem strofikus alkotások. Dallamuk nincs, ebben a formában nem élnek a szóhagyományban. Nagyobb részük alkalmi kompiláció” (Katona I.–Küllös I. 1982: 532).

Mailand Oszkár a *Székelyföldi gyűjtés* munkájában *Egy levél versben* címmel verses levelet tesz közzé. A hozzá fűzött jegyzetből tudjuk meg, hogy a verses levél írása „általános szokás”: „Általános szokás, hogy a székely legény, leány versben írta meg szerelmes

leveleit. E levelek szerkezetében nem sok a változatosság, de írójuk tehetsége szerint változik tartalmuk. Érdekesekek és becsesek, mert írójuk jobbára reminiscentiákból dolgozik, azaz a népdalköltészetből meríti gondolatait, noha egy-egy új szép gondolat is simul az ismert gondolathoz. A nép fia, leánya természetesen a lehető legszebben igyekeznek kifejezni érzelmeit s így a népdalok szebb részleteit szövi leveleibe” (Mailand 1905: 352–355).

Elsőként László Gyula fogalmazott meg máig helytálló megfigyeléseket a szövegtípusról. Egy székelyszáldobosi fiatalember „kéziratos könyvecskéjét” olvasva győződött meg arról, hogy „érdemes dolog lenne a népi levelezés és a kéziratos leveleskönyvek minél teljesebb összegyűjtése, mert enélkül a népi magatartásvizsgálat adattára csonka” (László Gy. 1943: 89).

Részletesen idézünk a három verses levelet és néhány további versrészletet tartalmazó publikáció bevezetőjéből. Az alábbi szövegrészletben a szerző érzékletesen fejti ki a népi írás mágikus funkcióját. Így nevezi azt az írási és olvasási gyakorlatot, amely során az írott szöveg szemantikai jelentésén túli beleértési tartományokat idéz fel. Lényegesnek tartjuk azt a megállapítást is, hogy a népi kéziratos költészetben a virágénekek, általában a népdalok képei és fordulatai élnek tovább. Az „érzelmi élet kifejezési formáinak” állandó ismétlése nemcsak az érzelmek kommunikálását könnyíti meg, hanem az „ébredő érzelmi tartalmak” tudatosításához is hozzájárul, azaz a sztereotip megfogalmazások meghatározzák, modellálják az érzelmeket is. „Az első, ami szembetűnik, hogy a nemrég még írástudatlan népünknel az írás még ma sem vesztette el varázslat színezetét. A tanult ember számára ez már érthetetlen, mert évezredek óta él az írásbeliséggel, s az írás kezdeti mágiája elkopott benne. Népünk jóideig mint érthetetlen tudományt nézte a könyvet s az írást, s mikor végül a rendszeres iskoláztatással hatalmába kerítette, elsősorban ő került igézte alá, mert helyzeténél fogva nem a városi írásbeliség fokán vette tudomásul, hanem egy jóval régebbi értelmezésében. A nyers mondanivaló és a kifejezés között ennek következtében nincs azonosság, mihelyt pennához nyúl népünk, egy előző korszak képeivel, kifejezésformájával s gondolatkapcsolásával él. E szerelmes levelek hangulata még virágénekeink korából való, átkozódó sorai pedig a rontó varázslat egyenes utódai. Ebből világosan kitetszik, hogy az írás-olvasás tudományának statisztikája önmagában csak üres számsor, mert ez a tudás másra szolgál a városi műveltségben s más a társadalmi szerepe parasztságunknál. Az elsőben a fejlődés iránya a kifejezés közvetlensége és pontossága, a másodikban a fejlődés állapota látszólag valóságellenes, valóságfeletti, egyszóval mágikus. A tényeknek ez a felismerése egyúttal megérteti velünk a mindjobban líraivá, egyénivé atomizálódó városi műveltség s a közösségi kifejezési formákban élő paraszti műveltség kettősségét is. Elképzeltetetlen, hogy egy városi ember más levelét változtatás nélkül lemásolva küldje el szerelmének. [...] Egyszerűen azonosulnak tehát az egyszer már kifejezett, leírt, ígérebe szedett gondolattal. A levél csak jelkép. Megírhatja bárki, akár a falusi kántor is, vagy kiírhatják nyomtatott levelezőkönyvből. Úgyis azt az egyéni érzelmet kelti fel az íróban és az olvasóban egyaránt, ami kettejük szerelmében kialakult. A levél tehát társadalmi tényé lesz. [...] De éppen társadalmi tény voltuk miatt vissza is hatnak

az érzelmi élet kifejezési formáinak sarjadzására, s végül is az ébredő érzelmi tartalmak mindjárt a hagyományos formában lesznek tudatosá” (László Gy. 1943: 89–90).

Figyelemre méltó a szerzőnek az írás történetével kapcsolatos megállapítása. A fejlődésben László Gyula három korszakot különít el. Ezek 1. a vallásos-mágikus funkciójú írás, 2. az alkotó-művészi írás, 3. az adminisztrációba bevont írás korszaka. „A ma életében magunk előtt láthatjuk az írásbeliség történeti kibontakozásának nagy állomásait: a népi (régebben papi) mágiát s a belőle egyenesen sarjadzó művészi írást, amelynek formuláiban mind az író, mind pedig az olvasó sajátmagát látja, s végül az írás kiágazását: a gyakorlati életben való alkalmazásában. Ez utóbbiban eredeti értelme elszürkült, de új és hatalmas értelmet kapott. Az írás társadalmi szerepe mindjárom rétegekben más irányú, az irányok értékelése egyúttal közelebb visz minket a rétegek szerkezetének megismeréséhez is” (László Gy. 1943: 90). E fejlődésvonalban a verses levél az első szinten helyezkedik el.

Tasnádi Lajos botpaládi (Szatmár megye) parasztember katonaként készített kéziratot füzetet, 1903–1905 között. A dalok, nóták, emlékversek szomszédságában ott vannak a verses levelek. Miközben a bejegyző számára emlékeztetéssé teszik a katonáskodás élményeit, elküldésük az udvarlás szándékát nyilvánítja ki. Ujváry Zoltán szerint „a vers ünnepélyes megnyilatkozás. A legény jelzi, hogy mondanivalója nem mindennapi. A költészet nyelvén akar beszélni: fokozni a közölnivaló fontosságát. Levelet kapni egy lánynak mindig megtiszteltetés, örömet jelent. A falusi közösségben híre megy, elterjed, hogy kinek ki ír. A közösség mindent figyelemmel kísér. A levél bizonyos kapcsolatot jelent fiú és lány között. A vers, a költészet nyelvén szólni a leányhoz már több, mint egy pusztá látogatás. Jelzése a komolyabb szándéknak” (Ujváry Z. 1980: 502).

Albert Ernő az 1744–1970 közötti időszakból származó 342 székelyföldi (csík- és háromszéki) verses levelet vizsgált meg. A műfaj megjelenését, elterjedését egyik oldalon az írnutadás, a postahálózat kiépülése, másrészt a szülőföldtől való távollét befolyásolta. A székely életformával együttjáró határon kívüli szolgálat, a különböző harcokban való részvétel, később a világháború, a munkaszolgálat, a sorkatonaság a férfiakat hosszú ideig elválasztotta a családtól. Emellett a székely települések fiataljai (legények és leányok) hosszasan szolgáltak erdélyi, havasalföldi városokban, Bukarestben. A lokalizált levelek a következő helyszíneket nevezik meg: Dalmácia, Hercegovina, Bosznia, Galícia, Bécs, Budapest, Bukarest, Kolozsvár, Brassó. A rendelkezésére álló szövegtárost a kutató a következőképpen tagolta:

I. Verses levelek: a. nyomtatott levelek	73
b. kéziratos levelek	260
II. Tréfás verses levelek: a. nyomtatott levelek	1
b. kéziratos levelek	3
III. Verses arcképköszöntő: a. nyomtatott levelek	3
b. kéziratos levelek	2
Összesen:	342

A verses levelek átlagos terjedelme 18 sor. A legrövidebb levél 2, a legterjedelmesebb 92 sorból áll (Albert E. 1999: 38–39). A levelek gyakran hivatkoznak a versírás és az eljuttatás körülményeire. A 342 levélben 1050 sorban a levélírás ismétlődő formulákba foglalva jelenik meg. A leggyakoribbak a következők: *bocsátom neked (levelem); küldöm leveletem; le is pecsételem; szálljon, repüljön levelem* (Albert E. 1999. 40–41).

A verses levél által megvalósított kommunikációs folyamatban a következő szerepek határolódnak el egymástól. A levél *szerzője* a verses levél hagyományait ismerve és felhasználva alkotja meg a szöveget, megrendelésre vagy egyéni használatra. A levél *lejegyzője* továbbítás végett a szöveget levélbe, vagy későbbi felhasználás végett füzetbe másolja. A verses levél *olvasója* címzettként, vagy egy kéziratot hagyaték olvasójaként szembesül a szöveggel. A levél elolvasásához a *címzett* gyakran igényelt segítséget. Egy csíki levél záradéka így szól: *Ezzel lezárom jobb kezem írását/ álgya meg az isten a felolvasóját* (Albert E. 1999: 52). Barcaságon: *Ezennel bezárom levelemnek sorát./ Áldja meg az Isten a felolvasóját* (Seres A. 1984: 351).

E többszörös áttétel a verses levelek számára a nyilvánosságnak egy olyan terét remsíti meg, amelyben a személyesség vagy elvész, vagy legalábbis ellenőrzés, popularizálás alá kerül. A levél megírása és elolvastatása a személyes kapcsolat nyilvánosságra hozatalának egyik formája volt, amely egyúttal a lokális közösség írástudóinak, író-olvasó embereinek pozícióját, tekintélyét, tájékozottságát is megerősítette.

A verses levél lejegyzői általában fiatal személyek, sorkatonák, a frontra sodródott férfiak, akik saját sorsukat, érzéseiket találják meg a versben. Továbbá, érzelmi töltetük miatt a verses levelek gyakran kerülnek be fiatal lányok, nők kéziratot füzetébe. A csíkdánfalvi Kovács Albert 1938 nyarán erdőlésen vett részt a havasokban. A füzetében található verses levél kolofonja igazít el a bejegyzés körülményeivel kapcsolatban: *„Diktálta Tamás Mihály Kisilván Farkaslaki 1938, július 17-én.”* Valamivel később, újabb vers alatt olvasható: *„Kis Ivai fenyves erdőben 1938”* (Albert E. 1999: 52). A csíkdánfalvi Gergely Borbála az emlékhagyás szándékával 32 soros verses levelet jegyzett be füzetébe. Az eseményt a következő szavakkal örökítette meg: *„írta emlékül Makó Béla Felsőcsernáton”* (Albert E. 1999: 54).

Az elküldött verses levelek címzettje lehet a szeretett lény (vőlegény, menyasszony), a szülő, az azonos korú, a katonáskodáshoz közel álló legénycimbora.

A verses levélről szóló irodalom a tartalmi jegyek alapján a verses levelek következő csoportjait különbözteti meg:

1. *Levél a kedveshez.* A verses levelek egy csoportjában dominál a távollét miatti keserűség, az elszakadást megelőző együttlét, a viszontlátás motívuma.

2. *Levél a hűtlen kedveshez.* A verses levelek az együttlét boldogságát és a csalódás fájdalmát állítják szembe; szemrehányással illetik a hűtlen nőt, s boldogtalan életet kívánnak neki, gyakran átkot is mondanak életére.

3. *Levél a szülőkhöz.* A levelek e csoportja a kaszárnyai vagy a frontélet nehézségeiről (éhezés, kimerültség, a tiszték kegyetlensége, magány) számol be, hazai emlékeket idéz fel, jókívánságokat fogalmaz meg (Katona I.–Küllős I. 1982: 532).

4. *A verses arcképköszöntők* (másik nevük a *fénykép-köszöntő*) a 20. század első felében terjedtek el. A családtól távol lévő katona a fénykép hátlapjára másolta vagy a fényképhez mellékelte. Gyakran kerültek be a katonakönyvekbe, vagy fénykép nélkül a verses levél részét képezték. A 8–10 soros vers a fényképre, a fényképen látható személyre hívja fel a figyelmet, köszönti családjának tagjait, s rövid, panaszos hangú helyzetismertetést készít (Katona I. 1982: 531).

Konsza Samu egyetlen kéziratos katonakönyvből közöl verses leveleket. A bejegyzés szerint „írta egy nagybaconi katona a feketehalmi kaszárnyában 1876. március 12-én, egy vasárnap délután” (Konsza S. 1957: 541–549). Horváth István *Népi szerelmeslevelek* cím alatt mutatja be a magyarózdai katona, Koródi Ferenc és otthon maradt kedvese, Kocsis Kata 1923-ban folytatott verses levelezését (Horváth I. 1971: 313–316). Seres András 7. barcasági kéziratos füzetből származó verset tett közzé (Seres A. 1984: 349–353). *Szerelmes versek, verses levelek* cím alatt datálatlan magyarói versek olvashatók (Zsigmond J.–Palkó A. 1996: 81–85). Aranyosszéki 19–20. századból származó verses leveleket elemez és közöl közöl Keszeg Vilmos (Keszeg V. 2004 I.: 397–420). Soltész István 1981-ben közölt katonák által írott verses leveleket (Soltész I. 1981).

Szövegek és kontextusok

1. A székelyföldi Bara F. András 1957-ben kezdte el sorkatonai szolgálatát a román hadseregben. Az emlékállítás, a történések és az élmények megörökítése céljából füzetet vásárolt. A belső címlapra a következőket jegyezte: „*Bara F. András Galac 1957. I. 20. Caiet pentru amintiri* [Emlékverses füzet]” A következő lapon pedig ez olvasható: „*Ennek a füzetnek az a célja hogy csak emlék vers legyen bele írva. Ezt a füzetet Én bírom és a nevemet Ráírom U[nitate] M[ilitară] No. 03361 Galați*” (Albert E. 1999: 38).

2. A bölöni Vajda Zsiga 1952-ben Bukarestben teljesítette sorkatonai szolgálatát. Július másodikán őrségre osztották be. A magányosan töltött órák alatt gondolatai otthon jártak. Valamelyik katonatársra füzetét felhasználva vagy verset rögtönözve jegyezte be a füzetébe:

Fekete tintával írom leveleimet

Melyben keresem a kedvesemet

Reszkedő kezekelek kezdem leveleimet

Mert veled akarok kedvesem beszélni

Kedves kis angyalom messze vagyok tőled

Azért nem tudok beszélgetni veled

Azért kell szívemnek fájdalmát leírni

Mert nehéz volna tőled örökre elválni

Ha mély a szeretet kedves kis angyalom

Áldjon meg az isten én csak azt kívánom

A vers kolofonja: „*Vajda Zsiga București 1952. VII. 2-án reggel adorotok előtt mikor haza gondoltam*” (Albert E. 1999: 54–55).

3. A széki S. Ferenc (1917–1945) 1940-ben Désen teljesített katonai szolgálatot. Július 23-án innen küldött verses levelet feleségének. A levél írója végig fekete tintát használt. Utólag feltételezhetően egy katonacimbora újraolvasta az írottakat és zöld tintával kijavított néhány hibát, vesszőkkel tagolta a szöveget, ékezeteket helyezett ki. A feladó neve mellett a levélre további két név került fel, ami arra utal, hogy a szöveg közös munka eredménye. Az első szöveg szerelmes tartalmú, tördelés nélküli verses levél. A verskezdő sorok isten segítségét kéri a vers megírásához. A feladó panaszát fejezi ki a kedvesétől való távollét miatt, majd hosszasan részletezi a levél madár általi elküldésének lehetőségét. A levél második része betartja a verses formát. Vallomásos formában tárja fel, hogy gondolatai állandóan kedvesénél időznek, s félve gondol arra, hogy gondolatai viszonzatlanok lehetnek. A záró strófa feltételes módban jeleníti meg a boldog találkozást. A harmadik szerkezeti egység 8 rövid soros vers, amely hangsúlyozottan a levélíró személyére tereli az olvasó figyelmét. A levél kötetlen formájú, egymondatos jókívánsággal zárul.

Soldatul Sallai Ferencz

Kelt

1940 Ben

Dézsén Julius 23 Án

Mielőtt a penám a kezembe veném és levél papírom asztalomra teném hogy irjak neked rozsám egy levelet Istenem segits meg ara most engemet, Mit is irjak neked babám a távolból hogy meg vigasztaljam szived a bánattal, Irhatok én neked akármilyen szépet Lehet hogy nemis fáj ate szived értem, de az én szívem teerted mindig fáj amíg engem a halál a koporsóba elzár, terejád gondolok szeretet kedvesem minden percen babám tevagysz az eszemben, Hogy tudnám küldeni hamaráb levelem hogy gyorsaban megkaphazsd szeretet kedvesem, Én szeretném vini szeméjlesen hozád akar levél heljet én menék el hozád, de Azt nem tudom mikor érjük meg kedvesem hogy szeméjlesen beszélhesünk keten, de én e levelet sehogy nem vihetem csak muszáj lesz babám hozád el küldenem, El küldem te hozád egy szép fecske madártól amely adja neked levelemet által, adja neked által aszt az üzenetet hogy az én szívem epedezik érted, Szájle fecske madár idemost énhozám mutasam meg neked merevan a rozsám, mutasam meg neked merevid levelem mere találad meg az én szép kedvesem, vidát fecske madár e magas hegyeken ameljek elzárják tőlem a kedvesem, elviném szivesen heljeted levelem hate át adhatnád szárnyaidat nekem, haéna fecskének szárnyával bírhatnék akkor én levelet tőle nem küldenék, én viném el babám hozád levelemet és én bezárnálók karjaimba téged, és ha bezárnálók ölelő kalomba nem volna a szívem többé érted gyászba.

Hejde nehéz néküled az életem
Mikor rád gondolok én szép kedvesem
Rád gondolok én kedvesem szüntelen
Meg válni nem tud tőled a szívem

Én lehet hogy nem jutak az eszedbe
Ki is vagyok a szivedből felejtve
Helj pedig én nem birlak elfelejteni
Éjél napal véled tudnék beszélni

Ha még egyszer beszélhetnék teveled
Két karomál át karolnálak téged
Át karolnám ate gyenge derekad
Megmondanám a szívemben misajag

Mielőtt elvégzed
Olvasni soraimat
Még eszt a néhány sort
Olvasatlan nehád
És ez a néhány sor
Majd eszedbe hozza
Anak az emlékét
Aki neked írta

Most kívának neked jó egészséget a miljen nekem van a jó Istentol szamadra

Salai Ferencz

Fazakas Pista

A levél első oldalát a levélíró virágos ágakkal és díszes vonalakkal illusztrálta.

S. Ferenc orosz hadifogságba esett, ott lelte halálát. A bánat és a rászakadt nehézségek az özvegy egészségét annyira megviselték, hogy hamarosan meghalt. Két árváját testvérnénje nevelte fel. Mikor az árvák legénysorba léptek, nevelőjük akkor adta kezükbe édesanyjuk féltve őrzött ereklyéit, közöttük édesapjuk verses levelét.²³

4. A tordai Végh Árpád 1951–1952 között katonáskodott Ploiești-en. Jegyzetfüzetébe maga írt össze 7 emlékverset és verses levelet. Közülük kettő lánynak szánt vers. Egyik a lánynak a legény munkás élete miatti idegenkedésén kesereg. A másik a reménytelenül szerelmes fiú búcsúverse. A harmadik vers az édesanyját szólítja meg, akinek szomorú sorsát panaszolja el, s akitől otthoni tudósítást sürget. A negyedik a katonasorsról készített beszámoló.

5. A szintén katonai szolgálatát teljesítő kövendi Dengyel Sanyi 1952. május 25-én, vasárnap 23 strófából álló verset jegyzett be füzetébe. A kolofon szerint *ide írtam ezt az emléket, mikor az infermerián²⁴ voltam*, Târgu Măgurele-n. A vers zárásában a lány válaszát sürgeti:

*Választ szerelmem, megnyugtatót várok,
Vagy talán nem szeretsz, drága kisangyalom.*

1952. június 17-én, vasárnap a Târgu Măgurele-i kórházban *Emlék* címmel jegyzett verset, a következő kezdéssel:

*Kedves kisangyalom, szívem most diktálja s le akarja írni,
Bánatos szívemből mit tud ő érezni.*

1952. október 5-én, Câmpinan „a vizsgán” újabb verset írt, amelynek záradékában

*Kívánom soraim utolsó sorában,
el ne felejts engem s az isten megáldjon.*

Füzetében további két, rövid terjedelmű szakító vers található.

Az alábbiakban az 1952. június 17-én írt verset közöljük:

*Kedves kisangyalom, szívem most diktálja s le akarja írni,
Bánatos szívemből mit tud ő érezni.*

*Te voltál szívemnek igaz szerelme,
De most igaz hűséged elfelejtem egyre.*

*Édes kisangyalom, irántad nagy volt a szerelmem,
Látom, neked ritkán jutok eszdbe.*

*Szomorú már az egész életem,
Bánattal van tele árván maradt szívem.*

*Szép ifjúságom gyászban kell töltenem,
Mert komisz élet emészti a szívem.*

*Róla nem tehetek, Isten így rendelte,
Nekem így kell szenvedni e gyászos életben.*

*Gyásszal és bánattal töltöm életem,
Nincs ki vigasztalja fiatal szívemet.*

*Elvette kedvemet a katonaélet,
Csak az isten tudja, hogy én most mit érzek,*

*Mert a virág is ki szokott nyílani,
S ideje után el szokott hervadni.*

*Az én szívem is kinyílt már régen,
De te eldobtad s összetörted szívem.*

*Kedves kisangyalom, nézegettem én is szép piros orcádat,
Amíg otthon voltam,*

*De most már az isten megáldjon gyönyörű virágom.
Bús szívem neked sok szerencsét kívánok.*

*Oly hű voltam hozzád, kedves kisangyalom,
Hogy boldog volt a szívem, hogyha rád gondoltam.*

De ha a sors tőled ily messzi elsodort,

²³ Both Zsuzsa gyűjtése, 2006. KJNT archívuma.

²⁴ Elkülönítő.

Gondolhatnál rám, kedves kisangyalom.
De engem elhagyott mos, akit úgy szerettem,
Felzokog a szívem, de ki kell mondanom.
Sajnálom léptedet, amit érted tettem,
Arra te nem gondoltál, hogy megcsalsz valaha.
Nem volt egy óra, hogy rád ne gondoltam volna,
Azért édes rózsám, nem állok utadba.
Kívánok szeretőt, nálamnál jobbat,
Mert eldobtad, ki igazán szeretett.
Fog jönni oly idő, hogy fogsz rám gondolni,
Majd ott fogsz megsiratni, ahol nem lát senki.
Most még a szívemet fájdalom gyötöri,
Talán jön egy szebb tavas, s el foglak feledni.
Nem fogok én reád haragudni
Hittem szvaidnak, hamis csókjaidnak.
Hamis szerelmeddel megcsaltad a szívem,
Azt az árva szívet, mely teérted mindig csak szenvedett.
Emlékezzél csak vissza a szép fényes múltra,
Szívemet kitépném, ha most szeretni tudna.
Most írom hozzád utolsó levelem,
Melyben igaz szívem boldogsága terem.
Keress most már mást magadnak, akit jobban tudsz szeretni,
Mert én megpihenek, ahol nem lát senki.
De csak akkor jussak az eszedbe,
Ha tört virágot látsz, útszélen elvetve.
Vagy ha virágot veszel néha a kezvedbe,
S ha hervadni látod, jussak az eszedbe.
Boldogan éltem ifjú életem, most így kell bezárni gyöngye legénységem.
Majd ha fájdalommal meg leszel telve,
Utolsó levelem vedd majd a kezvedbe.
A megcsalt szerelmet csak neked köszönhetem,
Gondold el, hogy milyen jól esett az nekem.
Ne légy megsértődve ebben a levélben,
Mert csak a fájdalom, szívnek gyöngesége.
Menyasszony korodba csak örömet kívánok,
Hogy hűtlen lettél, azt nagyon megbánod.
Mikor a fejedben lesz a menyasszonyi fátyol,
Akkor a szívedet valami megfogja.
Isten előtt készülsz egy hűtlen házasságra.
Majd akkor jutok én éppen az eszedbe,
Mikor mondod, isten engem úgy segítjen.
Most többet nem írok, szívem fáj és sajog,
Azért életemre sötét éj borul.
Mosolyogj és élted szép legyen,
S a szép tavaszi nap mindég boldoggá tegyen.
Légy boldog, de tudj boldog lenni,
Hogy azt a sok szép időt tudd majd elfeledni.
Tudd majd elfeledni szép lányságodat,
A gyönyörű estéket s a sok szép csókokat.
Majd mikor azt gondolod, hogy most fogsz boldog lenni,
Akkor fogja a szívedet fájdalom gyötörni.
Emlékezzél reám, hogy most messzi vagyok,
Hallgatód lesz e nagy világ és a te otthonod.
Még akkor fogja a szívemet fájdalom gyötörni,

*Ha rád gondolok, hogy szerettelek téged valaha.
 Most hát kisangyalom, az isten áldjon meg,
 S már nem szeretsz, azért ezerszer áldjon meg.
 Neked a búcsú sose fájjon, utánam jön valaki más,
 És nem marad a szerelemből, csak egy néma szívdobogás.
 Lassan az évek elmúlnak, s vágyunk még néha visszatér.
 De a bánat itt ül a szívünkbe, még csak egyszer véget ér.
 És nem marad a szerelemből más,
 Csak egy néma szívdobogás.
 1952 június 17.²⁵
 Dengyel Sanyi Turnu Măgurele
 A kórházban. Vasárnap*

A verses levelek a szövegtípus története folyamán a következő funkciókat töltötték be.

1. Olvasmányélményt nyújtottak. A ponyvakiadványokban, a kéziratos füzetekben feltűnő szövegek élethelyzeteket, élethelyzetekkel szembeni attitűdöket, személyes élményeket jelenítettek meg. Elolvasásuk érzelmeket váltott ki, érzelmeket kanalizált. Ezzel magyarázható, hogy olyan szöveggörnyezetekben is felbukkannak, amelyekben a szerző (a feladó) és a címzett kiléte irreleváns.

2. Személyes érzelmeket, üzeneteket kommunikáltak. Mind az átmásolt, mind a személyesen megalkotott, a levélbe foglalt, vagy emlékverses füzetbe jegyzett verses levelek az interperszonális kommunikáció egyik formáját képezték.

3. Megírásuk, -szerkesztésük az alkotás, az önkifejezés élményét nyújtotta.

4. A verses levelek átmásolása érzelmeket modellált, érzelmeket váltott ki, érzelmi feszültséget vezetett le. Ez magyarázza azt, hogy kaszárnyai környezetben, fronton a férfiak szívesen szakítottak időt a környezetükben terjedő versek füzetbe való bejegyzésére.

5. A férfiak naplójában a verses levelek autobiografikus funkcióban tűnnek fel. A férfi életpálya egy-egy szakaszának, eseményének állítanak emléket. Utólagosan a bejegyzésük idejére, vagy az életpálya egy eseményére emlékeztetnek. A családi emlékezet részeként valamely családtag emlékét, valamely családtag élete egy eseményét idézik fel.

A hivogató táblák. A magyar nyelvterületen a céhek szerveződése a 13. századra vezethető vissza. Számuk a 14–15., majd újabb hullámban a 17–18. században növekedett (Domonkos O. 1991: 30–37). A szervezetek tagságát a körbeküldött hivogató táblák értesítették a soron lévő, vagy épp a soron kívüli eseményről. Egy erdélyi szabócéh 1636-ban rendelkezett behívó táblával (Magyar Néprajz III. 1991: 176. sz. kép). A pápai fazekascéh táblája 1714-ben (MNL I. 1977: 414), a miskolci szűrszabók behívó táblája pedig 1869-ben készült (Magyar Néprajz III. 1991: 178. sz. kép). Az erdélyi szászok szomszédsági intézményét a szomszédságapa vezette. A friss halálhírt, valamint a szomszédsági összejövetelt ugyanezzel a módszerrel adták hírül. Az értesítésnek ezt a formáját alkalmazták a legényegyletek is (Pozsony F. 1997: 34, 47).

²⁵ A hosszú vers több részletben íródott. Ezzel magyarázható az élére és a végére került eltérő keltezés.

A kolozsvári Hóstátban egykor, a 20. század első felében a Kalandos Társaságok (Kalandosok) egyik feladata volt a temetési szertartásban való segédkezés. A halálhírt nem a harangszó adta tudtul. A halott hozzátartozói először a *kalandos apát* keresték meg, aki a halott nevét, esetleg a temetés idejét egy cédulára írta, ezt pedig az üvegablakos, vagy felnyitható hívogató táblába tette. A táblát házról házra adták, s a hír rövid idő alatt bejárta az utcát. Egyik értesítés szövege a következő volt:

*Ma délután 4 órakor temetés lesz
Szamosköz utca 62 szám alól halot
Idős Kovács József minden
Társaságbeli tag meg jelenjen
Büntetés terhe alatt*

1941 Julius 5-én

Albert György elnök (K. Kovács L. 1944: 85–97).

Mail, sms. Az információs társadalom kommunikációjában alkalmazott szövegtípus az *e-mail*, az *elektronikus levél*, eredeti nevén az *electronic mail*. Az elektronikus levelezés a számítógépet használók között 1965-ben jelent meg. Az első e-mail program 1974-ben készült el. Történetében a számítógép-hálózatok (internet) létrejötte jelentett fordulatot (1983). Az internet-használat előbb a hivatalos kommunikációban, majd az üzleti életben jelent meg és terjedt le, végül bekerült a családi térbe. A levelet a levélkiszolgáló (*mail-server*) továbbítja a kommunikációs felek között. Az e-mail általában 128-féle jel továbbítására alkalmas. Nagyobb mennyiségű információ elküldésére a mellékletek (csatolmányok) nyújtanak lehetőséget.

Az elektronikus levelezés a hálózatba való belépés lehetőségét feltételezi. A gyakorlatban kétfajta felhasználása honosodott meg. A hivatalos kommunikációban és a magáncélra egyaránt alkalmazzák. A személyes tartalmú elektronikus levelek általában nem tartják be az írott nyelv normáit, nyelvhasználatuk, stílusuk az élőnyelv közvetlenségéhez, pongyolaságához közeledik. Előnye az operativitás, valamint – ennek következtében – a csevegéshez hasonlítható gyors levélcsere. A kifejtetlenségből, az igénytelen fogalmazásból és írásból adódó félreértések rövid idő alatt tisztázhatók. A terjedelmi korlátok hiánya miatt az e-mail lehetővé teszi a jelentéktelen, mindennapi eseményekről való beszámolót. Ilyen értelemben az elektronikus levél, és társa, a messenger, írott volta ellenére a beszéléshez közeledik (Sándor K. 2001: 91; továbbá: Balázs G.–Bódi Z.: 2005).

A mobil információs társadalom kapcsolattartási módozatainak másik formája az *sms* (*Short Message Service*, azaz a „rövid üzenet-szolgáltatás”). Szabályzata 1985 óta van érvényben. A kommunikáció technikai eszköze a mobiltelefon, ami a kommunikációs partnerek mobilitását lehetővé teszi. Az orális kommunikáció helyett a partnerek a szolgáltató központon keresztül egymással írásban érintkeznek. Az üzenet maximális terjedelme 160 karakter. Az sms olyan esetben alkalmazható, amikor a beszédpartnerek egyike nem akar vagy nem tud orális konverzációt folytatni. További előnye, hogy az

üzenet láthatóvá válik, s mint írott szöveg javítható és megőrizhető. Megjelenése az írás hosszú történetének újabb fordulópontját képezi. Az sms-ben az írás az interaktív kommunikációt teszi lehetővé (Nyíri K. 2001: 6–7).

A mobiltelefonnak a levelezésben való alkalmazását leggyakrabban a találkozók, üzleti megbeszélések egyeztetése, apró, aktuális események hírüladása, hangulatok közlése motiválja. A közlés finalitását követve Balázs Géza a következő típusokat azonosította: 1. személyes közlések, 2. hivatalos, szolgáltatási információk, 3. letölthető, „ajándék” sms, 4. kör-sms, 5. sms-hírszolgáltatás, 6. nyilvános csat-sms a teletexten vagy sms-falon, 7. akció-sms (politikai töltetű, buzdító sms), 8. emlék-sms (a telefon memóriájában hosszú ideig őrzött sms), 9. voksoló sms (tévéműsorokba beküldhető, szavazási részvételt biztosító sms), 10. kommentáló sms (politikai-közéleti tévéműsorokra reagáló moderált vélemény), 11. marketing sms (kéretlen reklámanyag), 12. védelem-sms (előfizethető vagy beállítható sms-szolgáltatás, pl. banki értesítés, lakásriasztó), 13. sms-hír (krimi, sport, időjárás) (Balázs G. 2006–2007). Több kutatásból tudjuk, hogy az sms-ek küldése nagymértékben átvette az ünnepköszöntés hagyományos eljárásainak szerepét. A karácsonyi, a húsvéti, az újévi, a születésnap-i köszöntés a postai köszöntőlapok helyett gyakran sms-ben történik meg (Domokos M. 2005: 294, 2007, Kriston Vízi J. 2006). A szakirodalom ezért nevezi folklórszövegnek.

Az üzenetek általában tömörek, kulcsszavakban fogalmazódnak meg, olykor mellőzik a mondatszerkesztés előírásait. Az írásjelek használatának bonyolultsága miatt a levélírók előszeretettel mondanak le az ékezetekről és a központozásról. Erre utal az egyik szakíró, tanulmányának alcímével: „Az sms megöli a magyar nyelvet?” Ugyanakkor, az írásjelek önkényes használata által különböző kísérleteket tesznek hangulatok, attitűdök kifejezésére (betűismétlés, kérdő- és felkiáltójel fölös ismétlése) (Csépe V. 2001).

Láncclevelek. A *szerencse láncclevelét* elsőként az amerikai antropológus, Alan Dundes írta le, a modern városi folklór új fejleményeként (A. Dundes 1966). A magyar szakirodalom Hoppál Mihály elemző tanulmánya óta tartja számon. A szerző a következő műfaji karaktereket állapította meg. 1. A láncclevel feladó nélküli (anonim) levél. 2. Változatokban él. 3. Funkcióját tekintve „ima a szerencsééhez”. 4. Alapstruktúrája a népmesék szerkezetét követi, a hiányra döbbsen rá, s annak pótlására tanít. 5. Dualisztikus szemléletre, a szerencse–szerencsétlenség, nálunk–külföldön oppozíciópárokra épül (Hoppál M. 1985).

A láncclevel szövege egy piramis alakú heterogén társadalmat szervez egységbe. A levelet továbbító személyek egymást nem ismerik, különböző foglalkozásúak és műveltségűek, különböző településeken és országokban laknak. Közösséggé azáltal válnak, hogy ugyanazzal a szöveggel szembesülnek, elfogadják vagy elutasítják annak tartalmát, mozgósító felhívását. Névtelenül terjed, a szöveg címzettje vagy megnevezetlen, vagy általánosan van meghatározva. A levelet továbbítók lánccában leggyakrabban csupán az egymást követő két vagy három személy ismeri egymást. Személyes üzenetet azonban még ebben a körben sem közvetít. Az is lehetséges, hogy a továbbító ismeretlen személy-

nek juttatja el. A levelezés egyik előírása a sokszorosításra vonatkozik. A másolásnak betűhíven kell történnie. A 7–9–21 példányban való előállítás a szöveg tartalmának el-sajátítását eredményezi. Utóbb, a fénymásolási, majd az elektronikus másolási eljárás a szöveggel való felületes érintkezést hozta magával. A lánclevél szétszórása városi környezetben a rendelkezésre álló postaládák által könnyen megoldható volt. Az utóbbi időben az elektronikus levelezés szintén kedvez a láncok kiépülésének, a lánclevelek terjesztésének. A postai szolgáltatás, majd az elektronikus levelezés igénybevétele a lánclevelet globálisan terjedő levélle alakította.

A levelezés másik előírása a minden hagyomány továbbélését biztosító kommunikáció, az átadás. A lánclevél a továbbadás azonnaliságát írja elő. Ennek érdekében közeli jutalmat vagy kár elszenvetését helyezi kilátásba. Ezért is a lánclevél viszonylag rövid idő alatt nagy távolságot fut be, sok személy kezén megy át, azonnali és intenzív hatást fejt ki, újabb és újabb régiókban, társadalmi közegekben tűnik fel. Bár egy-egy szövegvariáns hosszú időn át kering, az egyén életében rövid ideig van jelen. Hirtelen jelenik meg, cselekvésre, állásfoglalásra ösztönöz. Terjesztése főként az ifjabb generációra jellemző.

A kutatás főként a szerencse lánclevele szövegtípust vizsgálta. Az újabb lánclevelek változatos tematikájúak (humanitárius, természetvédő felhívás, vírusriasztás, vallásos tartalmú levelek), az azonos érdeklődésű személyek körében terjednek, a közvéleményt manipulálják.

A társadalmi kommunikáció egyéb formái. A levelek közeli kapcsolatban vannak a rituális írás különböző formáival (lakodalmi meghívó, ballagási kártya, gyászjelentő lap), valamint a mágikus és vallásos funkciójú levelekkel (szerencse lánclevele, szent levelek, mennyből jött levelek).

Következtetések

1. A társadalmi kommunikáció rendre igénybe vette a különböző a írástechnológiákat. A levelezés történetében egymást követi a kézírás, a nyomtatás és az elektronikus írás kora.

2. A levelezési gyakorlatban különválnak a hivatalos levél és a magánlevél. Az első levél-típus a hivatalos eszményeket képviseli, népszerűsíti és érvényesíti. A magánlevél szerepet játszik a privát szféra megteremtésében. A társadalmi kommunikáció szolgálatában áll, a társadalmi kohézió megteremtésének egyik eszköze. Kommunikációs partnereket kapcsol össze, közös szimbolikus és mentális világba vonja őket. Az önkifejezés hagyományokat és mintákat követő formája és műfaja. A levélírás az én reprezentálásának egyik formája: a levélíró érzéseit tudatosítja és kommunikálja, véleményeket gyakorol, a narráció szintjén környezetének történései közé integrálja a maga életét, az egyén életvilágát virtuális világok felé nyitja meg. Ilyen értelemben a naplóval és az emlékirattal áll közeli kapcsolatban. A levél az emberi élet fordulópontjainak szertartásaiba, az átmeneti

rítusokba illeszkedett, részt vesz az események feldolgozásban és előkészítésében. Újabb formái (elektronikus levél, sms) a hétköznapiak szervezésében is szerepet vállalnak.

3. A levélírást alapvetően meghatározták a középkori szövegminták.

4. A társadalmi kommunikációba bevont levél műfajkontextusában helyezhetők el az esztétikai funkciójú irodalmi levelek, a mágikus funkciójú lánclevelek, a vallásos funkciójú szent levelek, valamint a gazdasági funkciójú hivatalos levelek.

